

ТОВМАЧЕНКО
Василь Миколайович,
пров. наук. співроб.
ДНСГБ УААН
(м. Київ)

**СТОРИНКИ ІСТОРІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ НАУКИ
В МЕЖАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК
(1918–1923 рр.)**

Висвітлено питання наявності і розвитку сільськогосподарського сектору науки в межах Національної Академії наук в період її утворення і становлення(1918–1923 рр.). Проаналізовано сільськогосподарську складову в структурі Академії, її відносини з галузевими організаціями та Академії з урядовими структурами і галузевою наукою, а також вплив тогочасних ідей на сучасний розвиток аграрного сектору.

Освещены вопросы наличия и развития сельскохозяйственного сектора науки в рамках Национальной Академии наук в период ее создания и становления(191–1923 гг.). Дан анализ сельскохозяйственной составляющей в структуре Академии, взаимодействие ее с правительственными структурами и отраслевой наукой и воздействие идей того времени на развитие современного аграрного сектора.

The questions of creation and becoming of agricultural science are lighted up within the framework of National Academy of sciences in the period of 1918–1923. The analysis of agricultural of making in a structure Academy, co-operating of it with governmental structures and of a particular branch science and influence of ideas of that time on development of modern agrarian sector, is given.

Сільськогосподарська наукова думка в сучасному вигляді виникла в кінці ХІХ сторіччя і еволюціонувала у вищих навчальних закладах Харкова, Києва, Одеси [1]. Упродовж 90-річної академічної історії сільськогосподарський напрям науки функціонував у різних організаційних формах: як самостійна структура (Сільськогосподарський науковий комітет, Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук, Українська академія сільськогосподарських наук, Південне відділення Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені

Леніна (ВАСГНІЛ), так і окремих Відділ сільськогосподарських наук в межах «великої» Академії наук (1945–1956 рр., 1962–1970 рр.) [3]. Вищі навчальні заклади аграрної галузі завжди опікувались науковими проблемами. Сучасна галузева академія – Українська аграрна академія наук — УААН започаткована у 1990 році [2].

На зорі утворення Академії наук України сільськогосподарська тематика не була виділена в самостійний відділ. Питаннями аграрної науки і освіти в новій Українській державі за гетьмана Скоропадського опікувались Сільськогосподарський вчений комітет України (СГВКУ) і Комітет сільськогосподарської освіти, утворені в листопаді 1918 р. і функціонували до 1927 р. у складі Міністерства земельних справ [1]. У первісному плані Академії [4, 5] планувалося закласти два незалежні один від одного відділи – звичайний «Фізично-математичний відділ» і «Відділ прикладного природознавства». Вважалося, що в Академії *«повинні бути представлені десять галузей знання – Математика, Механіка, Астрономія, Фізика, Хімія, Геологія, Мінералогія, Ботаніка, Зоологія, Географія. При цьому ботаніка й зоологія складались з таких розділів: Ботаніка: фізіологія й анатомія, мікробіологія, географія рослин, гістологія й порівняльна анатомія, ембріологія звірят. Зоологія: протозоологія, фізіологія, зоологія хребтових (маммологія, іхтіологія, орнітологія, герпетологія і т. д., щонайменше дві катедри); зоологія безхребтових»* [5]. Обмеженість можливостей призвели до того, що напрями знань, пов'язані з технікою, промисловістю, *сільським господарством, медициною «згуртовано до купи» в «класу прикладного природознавства»* в межах фізично-математичного відділу Академії, а не виділені в окремих відділ Академії [16].

При фізико-математичному відділі планувалося серед інших установ мати такі: *Зоологічний музей, Інститут експериментальної зоології, Зоотомічна лабораторія, Ботанічний сад, Інститут експериментальної ботаніки, Ботанічний музей з гербарієм, Антропологічний музей з лабораторією, біологічні станції на «Озівському морю»* [5]. Вважалося також [5], що «окремі

відомства Української держави повинні будуть організувати свої науково-технічні установи. Установи такі з'являться при Міністерстві земельних справ – по питанням сільського господарства, по лісовій справі, звіроводству, тощо;.. Але в складі «класи прикладного природознавства Фізично-математичного відділу Академії наук, визнаючи високу роль прикладних наук...з наміченої загальної кількості 30 кафедр відділу призначити для класи прикладного природознавства 15 кафедр...», зокрема, «до сільськогосподарської біології віднесені такі розділи: зоотехнія й рибоводство, землеробство, селекція й генетика, лісоводство, землеробська хімія, садівництво й городництво...». У цьому ж документі читаємо [5]: «цикл наук, занесених до списку під спільною назвою сільськогосподарської біології, повинен ставити своїм завданням розвивати й удосконалювати ті галузі біології, які лежать в основі прикладної науки сільського господарства, як наприклад, селекція й генетика, землеробська хімія, землеробська бактеріологія. Не повинні бути виключені також і чисто технічні галузі, що в сучасний момент мало, або й цілком не розроблюються в наших сільськогосподарських школах, як, напр., з царини зоотехнії – рибоводство, бджільництво, кролиководство, лісоводство, соболеводство, тощо, а з царини рослинництва – садівництво й огородництво, лісоводство, а також культура лікарських і технічних рослин. Очевидна річ, що сільськогосподарська біологія, в науковому розумінню її, вимагає великої кількості й широкого розвою дослідчих інститутів, спробних станцій, піль (полів, авт.), лабораторій, садів, тощо. З огляду на те, що такі установи мається на думці заснувати в Міністерстві земельних справ, то буде доцільним встановити зв'язок їх в певній мірі з Академією та її представниками в царині сільськогосподарської біології».

Цікавою з т. з. термінологічних курйозів є «Записка про відділ соціальних наук» Академії наук від 4 вересня 1918 р. [7]: «На першому місці серед кафедр прикладної економії в Українській Академії наук треба поставити кафедру економії сільського господарства – відповідно до того виключного значіння, яке відіграє сільське господарство в економії краю. Сільське господарство буде,

звичайно, предметом досліджування й Фізично-математичного відділу Академії наук, але з цілком іншого боку – з боку механічних, фізично-хімічних і біологічних процесів у сільському господарстві. А економія сільського господарства вивчатиме сільське господарство з економічної точки погляду, як наука соціальна – з боку господарських інтересів суспільства». В термін «економія», можна вважати, вкладалось те, що наразі ми розуміємо як «економіка», «економічна наука».

Як бачимо, в складі академічної науки на етапі її утворення були присутні дисципліни, що становлять фундамент сільськогосподарської: біологія, ботаніка, зоологія, так звана сільськогосподарська економіка і т. і. Ґрунтовно це питання ніким не досліджувалося. Метою даної роботи є висвітлення питань, пов'язаних із представленням сільськогосподарської тематики в структурі Академії наук України на етапі її утворення і становлення в період першого п'ятиріччя діяльності (1918–1923). Розглянуто також діяльність видатних учених-аграріїв минулого (Кашенко М.Ф., Сперанський А.В., Тимошенко С.П., Франкфурт С.Л. та інші). Базою досліджень слугували матеріали фундаментальних видань з історії Української академії наук України [4].

Під час роботи Комісії для вироблення Законопроекту про заснування Української Академії наук (1918 р.) велика група вчених підготувала та подала на обговорення письмові пропозиції щодо необхідності розвитку в Академії тих чи інших напрямів наукових досліджень і створення відповідних структурних одиниць: інститутів, кафедр, лабораторій, дослідних станцій, музеїв тощо. В роботі Комісії взяли участь також відомі вчені, яких можна віднести до аграріїв і розглядалися питання, в яких присутня сільськогосподарська тематика: *«про бажаність започаткування при Українській Академії наук цілком нової кафедри «Розвиток прикладної біології або акліматизації» в широкому значенні слова», необхідність започаткування Акліматизаційного ботаніко-зоологічного саду, кафедри прикладної ботаніки, Зоотомічної лабораторії і Лабораторії дослідної зоології, Ботанічного Саду.*

Одним із найбільш авторитетних вчених у сільськогосподарській тематиці на той час був М. Ф. Кащенко. Підготовлені ним записки [10–12] до Комісії вражають високим науковим рівнем розглядуваних питань. Багато з цих питань актуальні і сьогодні. Серед завдань Акліматизаційного саду розглядалися, наприклад, такі : «окультурення диких живих створінь, штучне витворення гібридів як серед культурних, так і диких порід. Гібридизація дає спромогу виробити форми з вигідними для людини прикметами».

Аналогічні записки подали академік О.В. Фомін (про створення Ботанічного музею при УАН) [8] і проф. Г.М. Висоцький про утворення кафедри прикладної ботаніки [9]. Окрім завдання схову гербарних колекцій як насінювих та спорових рослин, Ботанічний музей має досліджувати флору України. Перш ніж перейти до ботанічно-географічного й екологічного дослідження флори країни, необхідно перед тим провести критично-монографічне перероблення флори України, а це і повинен взяти на себе Ботанічний музей Академії.

Ботанічний сад при УАН академік О.В. Фомін розглядав як необхідне доповнення до її Ботанічного музею. Живі рослинні форми в оранжереях і на повітрі – в ґрунті Ботанічного Саду, дають ученому матеріал для досліджень у царині загальних питань морфології, гістології й фізіології рослин. Окрім наукових цілей Ботанічний Сад має служити для просвітніх цілей широких кіл громадянства. Для вказаних цілей Сад повинен мати зали для читання публічних наукових лекцій та демонстрацій, а також музей колекцій насіння та плодів різних рослин; для наукових цілей потрібні лабораторії, добре «оборуджені і обставлені всіми необхідними інструментами, а крім того й гарна бібліотека...». Ботанічний сад повинен знаходитись за межами міста й мати земельних угідь не менше 100 дес.

У документі [9] проф. Г.М. Висоцький відзначає декілька рівнів в отриманні продукції рослинності: *«1) фізично-географічні умови – надземні і підземні фактори використання рослинних органів 2) біологічна обстановка – мікроорганізми та «звірине» життя 3) склад рослинних посадок 4) культура,*

яка визначає умови фізичного та біологічного оточення». Ці ідеї в подальшому мали розвиток в агробіологічній науці. В записці відзначається, що наука про рослинний покрив або прикладна ботаніка, на Україні, як країні, переважно сільськогосподарській, дістане відповідно до свого громадського і державного значення свою окрему «катедру», тобто матиме свій підрозділ в системі Академії наук.

В.М. Арнольдї подав цікаву пропозицію [13] щодо організації сітки біологічних станцій при УАН. Вивчення проблем Озівського (Азовського) моря і Чорного моря провадиться різними станціями. Координація досліджень повинна провадитись компетентною інстанцією, в ролі якої могла би виступити найвища наукова установа – Українська Академія наук. З цією метою повинна бути заснована «катедра» гідробіології, яка б координувала питання робіт на морських станціях.

Ординарний професор Інституту інженерів «Путей Сообщения» та Петроградського Політехнічного інституту Степан Прокопович Тимошенко в записці [14] до комісії для вироблення Законопроекту ставить питання про організацію низки кафедр прикладного природознавства при УАН. В той час *«країни з найбільше розвиненою промисловістю зорганізували цілу низку дослідних інститутів, де представники чистої науки й прикладного знання працюють спільно над розв'язанням наукових питань, що мають практичне значіння. Те ж питання про об'єднання науки й техніки виникає і в нас, на Україні...»*. С.П. Тимошенко вважає, що *«...організація окремої класи прикладного природознавства надасть Академії наук такого характеру, що вона матиме спромогу служити справі координації діяльності ... технічних установ різних відомств: з Академією можуть мати зв'язок і установи Міністерства земельних справ, і Геологічний комітет, і Вища технічна рада Міністерства шляхів. Таке об'єднання безумовно спричиниться лиш до більшої продуктивності діяльності всіх цих установ»*.

Питання *«акліматизації рослин та створінь, інтенсифікації сільського господарства й т. і.»* піднімалось при виробленні законопроекту про розподіл

кафедр на фізично-математичному відділі УАН [15]. Запропоновано 5 головних груп і *«на кожну групу одвести по дві катедри: прикладна фізика, прикладна механіка, механічна технологія, хімічна технологія, прикладна біологія. В царині прикладної біології, нарешті, можна вказати на питання акліматизації рослин та створінь, інтенсифікації сільського господарства й т. и.»*.

Відзначається, що *«було би... бажаним і доцільним поширити представництво дисциплін агрономічних і медичних, але для цього треба було б вийти далеко поза межі 10 катедр, призначених для Відділу прикладних наук»*.

У «Проекті закону про заснування Української академії наук у м. Києві» [6] йдеться про склад установ академії (зокрема *Ботанічний сад*). Також *«Академії наук дається доручення по зносінах з ... Міністерством земельних справ розробити і подати на затвердження законодавчим порядком штати»* і *«вступити в зносини з підналежними відомствами для того, щоб якнайшвидше призначена була з державних земель потрібна для правильного й широкого розвитку діяльності Академії площа землі в межах міста Києва, обсягом не менше, як 100 дес, а поблизу міста Києва під Ботанічний сад – не менше, як 120 дес., та під Акліматизаційний сад – не менше, як 1 тис. дес.»*.

Ідеологія заснування Української Академії наук викладена в документі [16]. *«Коли в Києві закладається Українська Академія наук, то це викликається не самісінькими науковими інтересами. З цим зв'язуються міркування величезної національної та державно-економічної ваги»*. Це питання серед *«турбот, які сполучуються з творінням державності»*. *«Українська національна самосвідомість давно вже була підійшла до питання про необхідність закласти Українську Академію наук»*. Обставини, на жаль, не дали змоги закласти у Львові Українську Академію наук. *«Одначе, ідея, що закласти Академію треба, не завмерла, і, скоро обставини змінилися, знов та ідея піднялася в гурті Київського Українського наукового товариства, яке 1917 р. почало розроблювати проект заснування такої Академії»*.

Зусиллями Міністерства народної освіти уряду Гетьмана у травні 1918 р. було створено Комісію з представників Львівського та Київського українських

наукових товариств по розробці проекту статуту Академії та початку її діяльності. В проекті зазначалось, що *«Академія наук перш за все є наукова установа. Шукання правди, бажання без усяких перепон заглибитися в неї – ото головне її завдання. Міркування національного, політичного або релігійного характеру не можуть і не повинні обмежувати вільність та повність наукового дослідження»*.

Статут Академії [17] передбачав створення багатьох установ. Деякі з них, приміром *Ботанічний сад*, являються академічними установами по суті. Деякі *«установи перебувають у зв'язку з Академією»*. При *«збудуванні Фізично-математичного відділу»* не взято на увагу вчені установи, зв'язані з сільським господарством та хліборобською біологією. Вони повинні бути зорганізовані при *Міністерстві земельних справ*. Разом з тим зі Статуту *«проглядає»* *«сільськогосподарський характер»* деяких структур Академії наук – серед 30 академіків фізично-математичного відділу 2 посади відведено для *«сільськогосподарчої біології»*, а серед установ – суміжні до сільського господарства: *«Національний зоологічний музей, Ботанічний сад, Національні ботанічні музей та гербарій, ...Інститут експериментальної зоології, Інститут експериментальної ботаніки, ... Біологічна станція Озівського моря, Акліматизаційний сад, Інститут наукової експериментальної медицини та ветеринарства»*.

Документ [19] містить звіт про діяльність Академії до 1 січня 1920 р. У ньому йдеться: 1) Про Комісію для виучування природних багатств України, утвореної в лютому 1919 р. на чолі з академиком В. І. Вернадським. В склад комісії увійшли найвідоміші вчені: *«акад. В. О. Кістяківський, акад. В. І. Липський, проф. С. М. Богданов, проф. Ч. А. Бялобжеський, акад. К. Г. Воблий, проф. Г. Г. де-Метц, проф. В. В. Дубянський, спеціаліст кераміки Г. Ю. Жуковський, проф. Ф. В. Іванов, флорист Б. М. Клопотов, проф. В. В. Колкунов, проф. О. О. Косоногів, інж. П. П. Орнатський, фізик В. К Роше, проф. О. М. Соколов, проф. С. М. Усатий, земський діяч І. Г. Черниш, проф. С. П. Шейнберг, проф. І. О. Шовгенов, проф. Л. М. Яснопольський»*. 2) Про

організацію на початку травня 1918 р. секції хімічно-технічної, протягом червня – прикладної фізики та *сільського господарства*. 3) Про діяльність *Ботанічного саду*, що складався з низки відділів: «а) бібліотека, б) гербарій і музей (чи колекція засушених або законсервованих рослин), в) колекція живих рослин (власне сад, а також оранжереї), г) ціла низка лабораторій». 4) Про *«виучування нижчих рослин України. Рослинність України складається з вельми різнорідних флористичних типів. Організувати дослідження спорових рослин, а разом з тим і підготувати спеціалістів спорологів доручено було проф. О. В. Фоміну»*. 5) Про Комітет для виучування фауни України, який утворив при Українській Академії наук зоологічний музей, а також значно поширив свою діяльність, зорганізувавши при собі біологічну секцію (Комісію для виучування біології тварин). Ця секція виникла з ініціативи М. В. Шарлеманя, що вказував ... на необхідність утворити Інститут біологічних досліджень. 6) Про акліматизаційний сад (директор Саду М. Т. Кащенко), котрий *«своїм завданням має поневолення живої природи, цебто крім акліматизування в стислому розумінні цього слова, він же повинен вишукувати засоби для використання тих диких тварин та рослин, переводити в культурний стан дикі тварини й рослини; шляхом гібридизації чи шляхом зміни зовнішньої обстанови та систематичного одбору утворювати нові живі форми»*.

Після встановлення в Києві радянської влади (лютий 1919 р.) Українська Академія наук була визнана вищою державною науковою установою і отримала відчутну допомогу радянського уряду в подоланні організаційних труднощів і практичному здійсненні науково-дослідних робіт [20]. Разом із тим виявилися відчутні тенденції нової влади «перелицювати» Академію наук і облаштувати її на свій лад. Влітку 1919 р. Відділ вищих шкіл Народного Комісаріату освіти робив спроби шляхом ревізій паралізувати діяльність УАН як «не лояльної до Радянської влади» установи.

Документ [20] – одна з перших Постанов Радянського уряду – Ради народних комісарів – щодо проблем Академії наук. Серед поточних питань –

розробка нового статуту Академії, що знаменує собою новий підхід до її структури і призначення. Наркомом освіти УСРР Г.Ф.Гринько призначено комісію для розробки нового статуту *«тої єдиної всеукраїнської організації, в яку мусять перетворитися Українська Академія наук, Українське наукове товариство і всі місцеві наукові організації на Вкраїні»*.

Постановою Раднаркому УСРР про «Статут Всеукраїнської Академії наук» [21] вона визнана «вищою науковою установою УСРР» як координуюча й організуюча науково-творчу діяльність усіх наукових установ і окремих громадян, «згідно з загальними вказівками НКО», тобто автономія Академії згідно нового статуту суттєво врізана.

В листі Наркомосвіти Г.Ф.Гринька [22] до ВУАН відмічається: *«Надаючи велике значіння зміцненню і зросту Всеукраїнської Академії наук, радянська влада ні в якому разі не дивиться на неї лише як на огнище так званої «чистої науки», яка існує десь осторонь від бурхливого струменя життя працюючих мас і байдужа до його великих змін»*. Тому у Харкові, Києві, Одесі, Катеринославі, Кам'янці, Миколаєві і Ніжині утворено *«науково-дослідні катедри – ...вища надстройка над усією системою професійно-техничної і соціально-наукової освіти... Наркомосвіти звертає увагу Академії на необхідність вжити негайних заходів на таке поповнення Академії, яке зробило б її фактично природнім осередком ... також і для науково-дослідних катедр, де виникають тепер по Україні»*.

Документ [23] являє собою «Звідомлення про діяльність Всеукраїнської Академії наук за 1921 р.», і йдеться в ньому про надзвичайно складні фінансово-матеріальні умови існування Академії як в умовах денікінщини, так і згодом в умовах економічної розрухи та гіперінфляції перших років радянської влади. Зоологічний музей, Акліматизаційний сад, Ботанічний сад як і в попередні роки мали багато перешкод у праці і функціонували тільки завдяки ентузіазму нечисленних співробітників. В аналогічному стані – Комісія по виучуванню флори України (керуючий акад. Фомін О. В.). Мікробіологічний інститут, директором якого є доктор медицини Ф. З. Омельченко, перейшов до

Академії з Наукового товариства в червні 1921 р. Наукова діяльність інституту висвітлена в цілій низці праць його директора.

«Секція зоологічна (голова Шарлемань М.В.) попри все в 1921 р. займалася фауністичними дослідями на Україні, а саме: на Київщині, Полтавщині, Чернігівщині, Поділлі, Волині, Херсонщині та Таврії. Члени секції збирали і обробляли різні матеріали по різних групах тваринного царства, причому, більшу частину зібраних колекцій передано до Зоологічного музею ВУАН. Проте, деякі члени читали на засіданнях секції доклади не тільки по фауні, але й по порівнюючій анатомії, експериментальній зоології та зоопсихології. Секція має зараз 20 членів, 6 співробітників і 6 членів-кореспондентів. Протягом року вона мала 17 засідань, на яких було заслухано 38 повідомлень та докладів на різні теми. Влітку 1921 року секція видала перший номер нового журналу «Зоологичный журнал Украины» і збрала матеріал для дальших випусків. Журнал виходив під редакцією Голови Секції М. В. Шарлеманя. Цілком підготовлено до друку 34 статті».

Ботанічна секція бувшого Українського наукового товариства, яка перейшла до Академії з 1-го червня, випустила подвійне число Українського ботанічного журналу. Головою секції та редактором журналу був проф. О. А. Яната, секретарем О. І. Соколовський.

У документі [24] – доповідна записка М.Т. Кащенко до Наркомосу про стан Акліматизаційного саду ВУАН – йдеться про те, що кошти від Бюро дослідних кафедр достатні лише на негайні садові праці, кошти на утримання співробітників і наукову роботу від Академії і Бюро не виділяються, що ставить під загрозу продовження акліматизаційних справ.

При ВУАН було скликано 2 конференції київських, а також провінційних зоологів, на яких було створено постійні асоціації зоологів (документ [25]). У конференціях брали участь: акад. М.Ф. Кащенко (почесний голова), М.М. Воскобойніков (голова), проф. І.І. Шмальгаузен, Д. Е. Белінг і Н.В. Шарлемань; секретарі: Н.М. Воскресенский, С. Я. Парамонов,

Л.А. Шелюжко. В роботах конференцій брали участь 45 зоологів, а також численні гості, в т.ч. студенти ВНЗ.

У документі [26] представлено звіт Академії за 1922-й рік. У минулому році відбулися великі зміни – суттєво скорочені штати, але платня для співробітників стала надходити з Харкова з меншим запізненням і більш регулярно, хоча платня та «неймовірно мала». *«Не дивлячись на це, праця Всеукраїнської Академії наук йшла планомірно й успішно..., то це доведеться цілком завдячити саме відреченій енергії вчених, які відчували потребу працювати і серед самих наймізерніших умов».*

Усі інституції Природничого (другого) відділу, серед них такі як Зоологічний кабінет (раніше Зоологічний музей), Ботанічний сад, Ботанічний кабінет і гербарій, Мікробіологічний інститут, Дніпрянська біологічна станція зазнали значного скорочення і налічували по 1–2 співробітника. *«Катедру сільськогосподарської біології займав академик Є. П. Вотчал. Вважаючи на брак необхідних коштів для організації лабораторії в Академії, академик Є. П. Вотчал продовжував працювати в Політехнічному інституті, де він професор на своїй давно влаштованій та обладаній лабораторії».* В дуже тяжкому стані перебував у звітному році Акліматизаційний сад, співробітники якого врешті решт всі переведені в позаштатні. *«Ботанічний сад, на чолі якого стоїть академик В.І. Липський, досі не здобувши давно очікуваної ділянки землі, мусів був обмежитися науковими роботами».* Мікробіологічний інститут (директор професор Ф. З. Омельченко) в 1922 р. окрім наукових, нерідко виконував практичні завдання. В інституті засновано новий відділ – експериментальної біопсихології, завідувати яким запропоновано професорові О. І. Сковороді-Зачиняєву. *«Наукова діяльність Мікробіологічного інституту складалася з наукової діяльності самого директора та його двох наукових співробітників, обраних у 1922 р., професорів А. М. Тижненка та О. І. Сковороди-Зачиняєва ...».*

Документ [27] – «звідомлення ВУАН за 1923 рік», подане неодмінним секретарем академії А.Є. Кримським. Наведено число всіх учених, які носили

звання дійсних (ординарних) академіків (загалом біля 50). Дано список академіків по «катедрах». Висловлюється надія на покращення фінансування академії, в т.ч. «і на операційно наукові кошти», тобто витрат на папір, друк, капітальний ремонт будинків тощо. Охарактеризовано діяльність «катедри» ботаніки, Ботанічного саду, Зоологічного кабінету (акад. Кащенко М.Т.), *«Комісії експериментальної біології та генетики...»*. *«До складу комісії увіходять, крім співробітників Академії, ще представники від Сільськогосподарського наукового комітету, Селекційного інституту, Цукротресту, союзу селекціонерів обласного досвідного управління»*. Роботи теоретичного (описового) характеру і експериментальні праці проводились і на «катедрі» експериментальної зоології. В складі Академії наук функціонував також *Мікробіологічний інститут* заснований професором, доктором медицини Ф. З. Омельченко *«з власного його наукового майна та власними коштами»*.

«Катедра» біології сільськогосподарських рослин, яку очолив від 5.XII.1921 р. професор, доктор ботаніки академік Є.П. Вотчал, проводила різні роботи з фізіології рослин, анатомії листа, теорії посухи та анатомо-фізіологічних підстав селекції, електрофізіології дерева, впливу електричного поля атмосфери на потенціал стовбурів дерев тощо.

Плідно працював *Київський Акліматизаційний сад*, директором якого був академік М.Т. Кащенко. Акліматизовано декілька різновидів лікарських рослин, досліджено виробництво опію як від звичайного, так і від багаторічного сортів. «Вироблено» декілька нових сортів плодових дерев (брусковина, абрикосові дерева), акліматизовані вишня «Томичка» та «Червоно-бурі порічки».

Гідрологічна секція, яка почала своє існування з 1919 р., співпрацювала спільно з дослідчою катедрою гідрології та з меліоративною секцією СГНКУ й встановила зв'язок зі Всеросійським гідрологічним інститутом. *«...Проводилась постійна регулярна праця по кадастру рік та гідрографічному опису водозборів рік України...»*.

У III відділі «Катедри» «теоретичної економії» і «економії сільського господарства», очолювані М.І. Туган-Барановським і В.А. Косинським,

відповідно, працювали недовго – М. Туган-Барановський помер 21 січня 1919 р., а «В. Косинський через хворість припинив свою академічну діяльність». «1919 р. – це був найтяжчий рік для Академії. Зовнішні умовини життя були такі, що наукова праця більш була подвигом, ніж звичайним для вченої людини ділом. Лише один академік з первісного складу – О. Левицький працював увесь рік. На 1 січня 1920 р. перебували у Києві ще два члени відділу, а саме Р. Орженецький і М. Птуха. Незважаючи на такі несприятливі об'єктивні і особисті умови, III відділ виявив неабияку енергію і проробив величезну роботу».

Секретар Соціально-економічного відділу академік Михайло Птуха у звіті [27] відзначає: «Були в житті відділу перебої, шукання нових шляхів тощо, але усенький час наукова праця йшла і йшла вона за абсолютно несприятливих умов. Ідея Академії і її ім'я стимулювали і стимулюють людей до наукової роботи, сама приналежність до неї поклала й покладає такі моральні обов'язки на людей науки, яких не можна порівняти ні з якими іншими. Це і є головний чинник, що рухає й стимулює нашу роботу. Оглядаючись на шлях, пройдений соціально-економічним відділом за 5 років та підводячи підсумки того, що він зробив, з повним правом і гордістю можна сказати: «Я зробив все, що міг». Слова академіка Птухи можна віднести до всієї Академії.

Висновок. Наведені в статті документи свідчать про те, що сільськогосподарська наука, поряд із галузевою науково-організаційною формою її координації в якості Сільськогосподарського наукового комітету, була присутня також і в структурі Академії наук України у період її становлення і розвитку (1918–1923 рр.).

Список використаної літератури

1. Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.) : зб. док. і матеріалів. До 75-річчя створення Укр. акад. аграр. наук / УААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, А. С. Білоцерківська, Б. К. Супіханов, С. Д. Коваленко ; за заг. ред. М. В. Зубця, Ю. Ф. Мельника ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К. : Аграр. наука, 2006. – 526 с. : портр., фото. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 14).

2. *Всеукраїнська Академія Сільськогосподарських Наук (1931–1935 рр.)* : зб. док. і матеріалів. До 75-річчя створення Укр. акад. аграр. наук / УААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, І. В. Гриник, З. П. Кірпиць, Н. І. Семчук, О. П. Решетник, О. М. Пильтяй ; під. заг. ред. Ю. Ф. Мельника ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К. : Аграр. наука, 2006. – 311 с. : портр., фото. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 15).

3. *Відділ сільськогосподарських наук АН УРСР (1945–1956)* : зб. док. і матеріалів / УААН, ДНСГБ, НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; уклад. В. А. Вергунов, З. П. Кірпиць, Н. І. Семчук, В. М. Товмаченко, Л. Л. Ткач, О. П. Зайцева, О. С. Онищенко, Л. М. Яременко, В. А. Кучмаренко ; за наук. ред. М. В. Зубця. – К. : Аграр. наука, 2008. – 348 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 21).

4. *Історія Академії наук України (1918 – 1923). Документи і матеріали.* – К. : Наук. думка, 1993. – 375 с.

5.* *Записка* про відділ фізично-математичних наук від 11.09.1918 р. // Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. – К., 1919. – С. ХУІ–ХХХV.

6. *Проект* закону про заснування Української Академії наук у м. Києві // ЦНБ АН України. – Історичний архів. – Ф. 251. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 29–31 зв. Оригінал. Машинопис.

7. *Записка* про відділ соціальних наук (від 4 вересня 1918 р). // Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук у Києві. – К., 1919. – С. ХХХ – ХХХІV.

8. *Записка* О. В. Фоміна до комісії для вироблення законопроекту про створення ботанічного музею при УАН. // Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. – К., 1919. – С. 50–53.

9. *Записка* Г. М. Висоцького до комісії для вироблення законопроекту про утворення кафедри прикладної ботаніки при УАН. 19 серпня 1918 р. // Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. – К., 1919. – С. 57, 58.

10. *Записка* М. Ф. Кащенко до комісії для вироблення законопроекту про створення лабораторії експериментальної зоології при УАН // Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. – К., 1919. – С. 36–38.

11. *Записка* М. Ф. Кащенко до Комісії для вироблення законопроекту про утворення зоотомічної лабораторії при УАН // Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. – К., 1919. – С. 39.

12. *Записка* М. Ф. Кащенко до комісії для вироблення законопроекту про утворення Акліматизаційного саду при УАН // Збірник праць Комісії для

---

* Посилання з 5 по 27 цитується по 4.

вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. К., 1919. – С. 45, 46, 48, 49.

13. *Записка* В. М. Арнольдї до комісії по вищій школі при Міністрові народної освіти та мистецтва про організацію сітки біологічних станцій при УАН. // Збірник праць Комісії для вироблення Законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві – К., 1919. – С. 75–76.

14. *Записка* С. П. Тимошенка до комісії для вироблення законопроекту про організацію низки кафедр прикладного природознавства при УАН. // Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. – К., 1919. – С. 80–85.

15. *Записка* В. Г. Шапошникова до комісії для вироблення законопроекту про розподіл кафедр на фізично-математичному відділі УАН // Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. – К., 1919. – С. 86–87.

16. *Пояснювальна записка* Міністерства народної освіти та мистецтва Раді Міністрів Української держави до законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві // Пояснююча записка до законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. – К., 1918. – (Друкарський примірник).

17. *Статут* Української Академії наук у Києві // Статут Української академії наук у Києві. – К., 1919. – С. 3 – (Друкарський примірник).

18. *Перший піврік* існування Української Академії наук та начерк її праці до кінця 1919 р. // Перший піврік існування Української Академії у Києві та начерк її праці до кінця 1919 року. – К., 1919. – С. 3–25.

19. *Звідомлення* про діяльність Української академії наук у Києві до 1 січня 1920 р. // Звідомлення про діяльність Української Академії наук у Києві до 1 січня 1920 р. – К., 1920. – ХСVІ с.

20. *Постанова* Раднаркому УСРР «Про Українську Академію наук». /ЗУ УСРР. – 1921. – Ч. 1. – Ст. 31. – С. 25; *Культурне будівництво* в Українській РСР, 1917–1927 // Збірник документів і матеріалів. – К., 1979. – С. 177–178.

21 *Постанова* Раднаркому УСРР «Статут Всеукраїнської академії наук» // Вісти ВУЦВК. – 1921. – Ч. 132. – 21 лип.; *ЗУ України*. – 1921. – № 11. – Ст. 310; *Культурне будівництво* в Українській РСР, 1917–1927 // Збірник документів і матеріалів. – К., 1979. – С. 191–193.

22 *Лист* Наркомосвіти УСРР Г. Ф. Гринька до ВУАН про посилення ролі Академії наук в розгортанні наукової роботи // ЦНБ АН України. – Ін-т рукопису. – Ф. 40. – Спр. 38. – Арк. 1–1 зв. Копія. Машинопис.

23. *Звідомлення* про діяльність Всеукраїнської Академії наук за 1921 р. Всеукраїнська Академія наук // Звідомлення за 1921 рік. – Берлін, 1923.

24. *Доповідна записка* М. Т. Кащенко до Наркомосу про стан акліматизаційного Саду ВУАН // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 4. – Спр. 244. – Арк. 256–257 зв. Автограф.

25. *Звіт* про діяльність київської асоціації зоологів при ВУАН у 1922 р. – ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 451. – Арк. 474–475 зв. Оригінал. Машинопис.

26. *Звідо́млення* Всеукраїнської Академії наук за 1922 р. Всеукраїнська Академія наук //Звідо́млення за 1922 рік. – Прага, 1925.

27. *Звідо́млення* Всеукраїнської Академії наук за 1923 р. Звідо́млення Всеукраїнської Академії наук у Києві 1923 р. (З нагоди п'ятирічного існування Академії наук. 1918–1924). – К., 1924.